

مجهول در کردی کلهری: دیدگاهی رده‌شناختی*

سارا فرزین یاسمی (دانشجوی دکتری زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی)

چکیده: در این مقاله ساخت مجهول کردی کلهری بررسی شده است. گرچه ساخت مجهول از ساخت‌های مهم زبانی است، در کلهری مطالعات کمی بر روی آن انجام شده است. مطالعه حاضر در قالب اصول رده‌شناسی کینان و درایر (۱۹۸۵) به انجام رسیده است و وجود ساخت مجهول بنیادی را در کلهری تأیید می‌کند. همچنین شواهدی ارائه خواهد شد که نشان می‌دهد برخی افعال لازم کلهری را نیز می‌توان مجهول کرد، اما مواردی از فعل‌های متعدی مشاهده شده که صورت مجهول ندارند.

کلیدواژه‌ها: کلهری، مجهول، متعدی، لازم، میانه

۱. مقدمه: مطالعات پیشین در ساخت مجهول کلهری

مجهول^۱ از جمله ساخت‌های بحث‌برانگیز و پیچیده صرفی - نحوی است که تاکنون در کلهری به آن توجه زیادی نشده است. منابع موجود نیز بسیار کلی به بررسی این ساخت پرداخته‌اند.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری نگارنده به راهنمایی جناب آقای دکتر محمد دبیرمقدم است.

1) passive

کریمی دوستان، در کتاب *کردی ایلامی: بررسی گویش بدره* (۱۳۸۰: ۷۰)، می‌گوید ستاک مجهول از ستاک حال فعل متعدی به همراه پسوند $-ja$ ^۱ ساخته می‌شود. به این ستاک شناسه‌های مطابقت فاعلی افزوده می‌شود. او و ویسی همچنین، در مقاله «حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی» (۱۳۸۷)، نشان داده‌اند ماده مجهول‌ساز $-jæ$ که در ساخت‌های مجهولی ساخت‌واژی در زبان‌های ایرانی باستان به ریشه فعل افزوده می‌شده به صورت‌های $-ja$ و $-jæ$ در کردی سورانی، اردلانی، کلهری و ایلامی باقی مانده است. رنجبر چغاکبودی، در *دستور زبان کردی کرمانشاهی* (۱۳۸۸: ۷۳)، هر جمله‌ای را که نهادش پذیرنده اثر فعل باشد، نه پدیدآورنده اثر آن، ملزم به استفاده از فعل مجهول می‌داند. وی تشکیل ساخت فعل مجهول کردی را به صورت زیر توضیح داده است: ستاک حال فعل معلوم $+erja$ ، که ستاک گذشته فعل مجهول را می‌سازد و ستاک حال فعل معلوم $+erjæ$ ، که ستاک حال فعل مجهول را می‌سازد.

جمله معلوم:

۱) mə ʔow namæ nus-a-m
من آن نامه را نویس - گذشته - مفرد - اول شخص
من آن نامه را نوشتم.

جمله مجهول:

۲) ʔow namæ nus-er-ja-d
سوم شخص مفرد - وند مجهول‌ساز - صفت مفعولی - نویس - نامه آن
آن نامه نوشته شد.

در این مطالعات، تنها ساخت مجهولی که در کلهری شناسایی شده است مجهول صرفی است، اما در کلهری تنوع بسیار بیشتری از مجهول مشاهده می‌کنیم.

(۱) در این مقاله، تمام آوانگاری‌ها، حتی مواردی که از منابع دیگر ذکر شده، با نظام آوانگاری مورد تأیید مجله (IPA) تطبیق یافته است.

۲. کینان و درایر: دیدگاهی رده‌شناختی به مجهول

ادوارد کینان^۱ و متیو درایر^۲ (۱۹۸۵)، در مقاله‌ای با عنوان «مجهول در زبان‌های دنیا»، زبان‌ها را، از لحاظ داشتن ساخت مجهول، به دو دسته تقسیم کرده‌اند: زبان‌های دارای ساخت مجهول و زبان‌هایی که اصلاً در آنها مجهول وجود ندارد.

۱.۲. مجهول بنیادی

کینان و درایر معتقدند مجهول ساختی است که، در آن، فاعل منطقی حذف می‌شود یا به صورت گروه حرف‌افزای درمی‌آید، مفعول در جایگاه فاعل می‌نشیند و صورت فعلی معلوم به مجهول تبدیل می‌شود. این بارزترین نوع مجهول موجود در زبان‌هاست که آنها آن را مجهول بنیادی^۳ می‌نامند. یکی از ویژگی‌های مجهول بنیادی آن است که می‌تواند بر تمام سطوح دستور اعمال شود، یعنی هم به جمله‌واره‌های پایه و هم به جمله‌واره‌های پیرو. مجهول بنیادی سه ویژگی بسیار مهم و متمایز دارد:

(۱) مجهول بنیادی هرگز دارای گروه کنشگر^۴ نیست.

(۲) فعل غیرمجهول ساخت متعدی دارد.

(۳) فعل بیانگر عملی است که هم فاعل کنشگر و هم مفعول کنش‌پذیر^۵ دارد.

اگر زبانی که دارای مجهول است صورتی از مجهول را داشته باشد که، در آن، کنشگر حضور دارد، حتماً دارای صورت بدون کنشگر هم هست. غالباً زبان‌ها صورتی از مجهول را ترجیح می‌دهند که دارای کنشگر نباشد، حتی اگر در آن زبان صورت دارای کنشگر موجود باشد. زبان‌هایی که مجهول بنیادی دارند غالباً دارای بیش از یک نوع ساخت متفاوت مجهول دیگر نیز هستند.

در برخی زبان‌ها فعل لازم نیز مجهول می‌شود و اگر زبانی فعل‌های لازم را مجهول کند، حتماً فعل‌های متعدی را نیز مجهول می‌کند.

مجهول‌های بنیادی به دو دسته تقسیم می‌شوند:

(۱) مجهولی بنیادی که از یک پسوند ساخته می‌شود و صورت صرفی مجهول‌ساز

1) E. KEENAN

2) M. DRYER

3) basic passive

4) agent

5) patient

قوی می‌سازد. البته فقط پسوند نیست که صورت مجهول صرفی قوی می‌سازد بلکه یک پیشوند، پسوند یا میانوند، تغییر واکه‌ای یا تکرار هم می‌تواند صورت صرفی قوی بسازد.

۲) مجهولی بنیادی که به همراه یک فعل کمکی می‌آید: مجهول ترکیبی^۱.
بر اساس تنوعی که در زبان‌های دنیا دیده شده، آن دسته از فعل‌های کمکی که می‌توانند در ساخت مجهول ترکیبی وارد شوند، از لحاظ معنای فعلی، به چند دسته تقسیم شده‌اند:

— فعل‌های هستن، بودن، شدن

— یکی از فعل‌های دریافت کردن، گرفتن، خوردن

— یکی از فعل‌های حرکتی، مثل آمدن، رفتن

— فعل‌های تجربه‌ای، مثل رنج بردن، لمس کردن

۲.۲. مجهول غیربنیادی

دومین نوع مجهول، مجهول غیربنیادی^۲ است که مهم‌ترین مشخصه آن حضور گروه کنشگر در جمله است. کینان و درایر دربارهٔ اینکه گروه کنشگر جزء ساخت مجهول نیست سه نکته را بیان کرده‌اند:

— بسیاری از زبان‌ها، در ساخت مجهول، گروه کنشگر را مجاز نمی‌شمارند.

— گروه کنشگر در ساخت غیرمجهول نیز می‌آید.

— اگر، در ساخت مجهول، گروه کنشگر وجود داشته باشد، به شکل گروه اسمی دارای حالت غیرفاعلی^۳ می‌آید.

۳.۲. مجهول و ظرفیت فعلی

کینان و درایر فعل‌های متعدی، دومفعولی و لازم را شناسایی و آنها را، از لحاظ موضوع‌هایی که می‌پذیرند، به صورت زیر طبقه‌بندی کرده‌اند:

۱) فعل غیرمتعدی‌ای را که دارای یک موضوع (کنشگر) است فعل تک‌ظرفیتی خوانده‌اند.

1) periphrastic

2) non-basic passive

3) oblique

۲) فعل متعدی‌ای را که دارای دو موضوع (کنشگر و کنش‌پذیر) است فعل دوظرفیتی نامیده‌اند.

۳) فعل دومفعولی‌ای را که نیازمند سه موضوع (کنشگر، کنش‌پذیر و بهره‌ور^۱) است فعل سه‌ظرفیتی نام نهاده‌اند.

در مجهول معیار^۲، یک فعل دوظرفیتی معلوم تبدیل به یک فعل تک‌ظرفیتی مجهول می‌شود. درحقیقت، مجهول یکی از ظرفیت‌های فعل را کم می‌کند، گرچه، از لحاظ معنایی، همچنان نیاز به این ظرفیت معنایی محسوس است. در نتیجه، مجهول از فعل یک‌ظرفیتی نیز یک ظرفیت می‌کاهد و فعلی با ظرفیت صفر ایجاد می‌کند. اما آیا اصلاً زبانی وجود دارد که فعل تک‌ظرفیتی را مجهول کرده و آن را به ظرفیت صفر برساند؟ جواب این سؤال، با وجود زبان‌هایی مثل لاتینی مثبت است. درحقیقت، اگر مجهول بر فعل غیرمتعدی اعمال و باعث حذف فاعل منطقی آن شود، این ساخت را مجهول بی‌شخص می‌نامند. اگر، در ساخت مجهول بی‌شخص، همان صورت صرفی فعلی که در ساخت مجهول بنیادی به کار می‌رود استفاده شود، در صورت داشتن کنشگر، آن گروه کنشگر کاملاً نشان‌دار است. این همان چیزی است که دربارهٔ مجهول‌های بنیادی نیز مشاهده شد.

فعل سه‌ظرفیتی دارای یک فاعل و دو مفعول است، که یکی از مفعول‌های آن کنش‌پذیر و مفعول دیگر دریافت‌کننده/ بهره‌ور است. در ساخت مجهول فعل‌های سه‌ظرفیتی در زبان‌های مختلف تنوع‌هایی از نظر انتخاب مفعول برای ارتقاء به جایگاه فاعل دستوری دیده می‌شود:

۱) تنها کنش‌پذیر می‌تواند در جایگاه فاعل دستوری جملهٔ مجهول بیاید.

۲) فقط دریافت‌کننده می‌تواند فاعل نحوی جملهٔ مجهول شود نه کنش‌پذیر.

۳) هم کنش‌پذیر و هم دریافت‌کننده می‌توانند فاعل جملهٔ مجهول شوند.

۴) در برخی فعل‌های سه‌ظرفیتی، یک سازه مفعول کنشگر و سازهٔ دیگر قید مکان است. در برخی زبان‌ها، فعل غیرمتعدی‌ای که دارای قید مکان است می‌تواند آن را به جایگاه فاعل جملهٔ مجهول ارتقاء دهد.

1) benefactor

2) standard passive

در زبان برخی ساخت‌ها وجود دارد که، از لحاظ ظاهری، شبیه مجهول‌اند، اما در مواردی متفاوت از مجهول می‌باشند؛ یکی از این ساخت‌ها ساخت میانه^۱ است. تفاوتی که کینان و درایر میان مجهول و ساخت میانه قائل‌اند آن است که در مجهول، اگرچه فاعل حذف شده، همچنان محسوس است؛ اما در ساخت میانه این‌گونه نیست و، اگر در این ساخت‌ها کنشگر را وارد جمله کنیم، باعث غیردستوری شدن جمله خواهد شد. صورت صرفی ساخت میانه می‌تواند شبیه یا متفاوت با صورت مجهول باشد.

۳. مجهول در کردی کلهری

با این توصیف، داده‌های کلهری را بررسی می‌کنیم تا وجود ساخت مجهول و انواع آن را در کلهری شناسایی کنیم:

۳) - الف æli qæza-gæ x^ward-ø
 علی غذا معرفه - غذا خورد
 علی غذا را خورد.

- ب qæza x^wær-ja
 غذا وند مجهول ساز - خورد
 غذا خورده شد.

۴) - الف dæz kif-æg-øi bærd-ø
 دزد ضمیرملکی سوم شخص مفرد - معرفه - کیف دزدید
 دزد کیفش را دزدید.

- ب kif-æg-øi bærd-ja
 ضمیرملکی سوم شخص مفرد - معرفه - کیف وند مجهول ساز - دزدید
 کیفش دزدیده شد.

همان‌طورکه در معرفی دیدگاه کینان و درایر بیان شد، یکی از ویژگی‌های مجهول بنیادی آن است که می‌تواند بر تمام سطوح دستور اعمال شود، یعنی مثلاً

1) middle

هم بر جمله‌واره‌های پایه و هم بر جمله‌واره‌های پیرو:

۵) mæləm mənal-i kə əmru dəz
معلم دزد امروز که کسره اضافه - بچه
kif-i bərd-ø əxraj kərd-ø.
کرد اخراج دزدید ضمیر ملکی سوم شخص مفرد - کیف
معلم بچه‌ای را که امروز دزد کیفش را دزدید اخراج کرد.

mənal-i kə əmru kif-i
ب - ضمیر ملکی سوم شخص مفرد - کیف امروز که بچه‌ای
bər-ja əxraj by-ø.
شد اخراج وند مجهول‌ساز - دزدید
بچه‌ای که امروز کیفش دزدیده شد اخراج شد.

در مثال (۵الف) جمله پایه معلم بچه‌ای را ... اخراج کرد و جمله پیرو که دزد کیفش را دزدید است، اما همان‌طور که در مثال (۵ب) می‌بینیم هردو جمله پایه و پیرو می‌توانند مجهول شوند. در نتیجه، از لحاظ دستوری، محدودیتی در مجهول‌سازی جملات پایه و پیرو وجود ندارد.

۶) æli awry nasər bərd-ø
علی آبروی ناصر برد
علی آبروی ناصر را برد.

awry nasər bər-ja
ب - وند مجهول - بر ناصر آبرو
آبروی ناصر برده شد.

در مثال (۶الف)، صورت معلوم فعل متعدی آبروی ... را بردن را مشاهده می‌کنیم که دارای یک کنشگر (علی) و یک کنش‌پذیر (آبروی ناصر) است. در مثال (۶ب)، که صورت مجهول مثال (۶الف) است، گروه کنشگر کاملاً حذف و فعل معلوم به مجهول تبدیل شده است. البته به نظر می‌رسد در کلهری صورتی که دارای کنشگر باشد را به‌کار نمی‌برند و، اگر از این ساخت‌ها استفاده شود، آن را نتیجه قرض‌گیری از زبان فارسی

می‌دانند. اما صورت‌های بدون کنشگر را می‌توانیم در مثال‌های زیر نیز مشاهده کنیم:

amæd py:l-æga-n ʃard-æwæ.

در - پنهان جمع - معرفه - پول احمد

احمد پول‌ها را پنهان کرد.

py:l-ægan ʃar-i:ja-wæ/ *tæwæsot amæd.

احمد توسط / در - وند مجهول‌ساز - پنهان جمع - معرفه - پول

پول‌ها توسط احمد پنهان شد / پول‌ها پنهان شد.

۱.۳. مجهول بنیادی صرفی

در زبان‌ها، مجهول بنیادی می‌تواند به صورت صرفی یا ترکیبی ساخته شود. در تمام مثال‌های فوق از گویش کلهری، برای ایجاد ساخت مجهول، از پسوند مجهول‌ساز -ja استفاده شده است.

æli pæru:-ægæ dærr-i

علی سوم شخص مفرد - پاره کرد معرفه - پارچه علی

علی پارچه را پاره کرد.

pæru:-ægæ dærr-ja

وند مجهول‌ساز - پاره کرد معرفه - پارچه

پارچه پاره شد.

در مثال (۸ب)، فعل پاره‌کرد (dærr-i) با افزودن پسوند -ja به dærrja تبدیل شده است. در این مثال، پسوند -ja از فعل معلوم، فعلی مجهول ساخته است. از لحاظ تاریخی، ریشه این تکواژ به پسوند -ja در فارسی باستان بازمی‌گردد. در مقاله «حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی»، کریمی دوستان و ویسی (۱۳۸۷) وجود و ارتباط این پسوند را با فارسی باستان بررسی کرده است. همچنین دبیرمقدم (۱۳۶۴: ۳)، در مقاله «مجهول در زبان فارسی»، به بررسی تغییرات در زمانی این پسوند از فارسی باستان تا فارسی نوین کلاسیک اشاره کرده است. وی به نقل از هستون^۱ (۱۹۷۶: ۱۶۱) می‌گوید: در

1) W. HESTON

فارسی نوین کلاسیک، تکواژ تفکیک‌پذیر مجهول‌ساز دیده نمی‌شود، اما در کلهری مشاهده می‌کنیم که این تکواژ کاملاً زایاست.

در کلهری، تنوعات مختلفی از مجهول‌سازی با استفاده از این پسوند به چشم می‌خورد؛ مثلاً موردی مشاهده شده که فعل معلوم فعلی ساده است ولی در ساخت مجهول به فعلی مرکب تبدیل می‌شود. به‌عنوان نمونه، از *danan* به معنی «زمین گذاشتن» صورت مجهول زیر مشاهده شد:

9) æli kətaw-ægæ danæ-ø
علی معرفه - کتاب زمین گذاشت سوم شخص مفرد -
علی کتاب را زمین گذاشت.

kətaw-ægæ ner-ja zæjw
کتاب معرفه - کتاب زمین وند مجهول‌ساز - گذاشت
کتاب زمین گذاشته شد.

گاهی نیز فعل مرکب صورت معلوم، در مجهول، تبدیل به فعل غیرمرکب می‌شود؛ مثلاً مصدر پوسیدن در معلوم *pi:utərkæ by:n* است که، در مجهول، با حذف فعل کمکی آن و افزودن پسوند -ja به *pi:uterki:ja* پوسیده شدن تبدیل می‌شود.

در صورت مجهول فعل مرکب *həru: [æ kərdən]* به معنای «آرد کردن»، هم‌کرد پسوند مجهول‌ساز -ja می‌گیرد، یعنی وند مجهول‌ساز به جزء فعلی اضافه می‌شود:

10) zorrət-ægæ həru: [æ kər-ja
معرفه - ذرت وند مجهول‌ساز - کرد آرد
ذرت آرد شد.

۲.۳. مجهول بنیادی ترکیبی

مجهول ترکیبی از یک فعل کمکی به همراه فعل اصلی ساخته می‌شود:

11) æli paŋ-ægæ pi ja kərd-ø.
علی معرفه - پارچ پیدا کرد
علی پارچ را پیدا کرد.

parç-ægæ pija by-ø.
 ب - پارچ پیدا شد
 معرفه - پارچ

پارچ پیدا شد.

در مثال فوق، فعل کمکی *by* به معنای «شد» مجهول‌ساز است. در مثال (۱۱ب)، گروه فعلی مجهول، در حقیقت، پیدا کرده‌شد بوده که به صورت پیدا شد درآمده است. در مقاله «مجهول در زبان فارسی»، دبیرمقدم (۱۳۶۴: ۱۱) حذف کرده را از این ساخت ماحصل عملکرد فرایند نحوی در زیرساخت می‌داند، اما این جملات، در روساخت، به ساخت ناگذر شبیه می‌شوند و بین آنها و ساخت ناگذر ابهام ایجاد می‌شود. وی این ساخت‌ها را مجهول مبهم می‌نامد.

۳.۳. مجهول غیربنیادی

دومین نوع مجهول، مجهول غیربنیادی است، که مهم‌ترین مشخصه آن حضور گروه کنشگر در ساخت جمله است. بر اساس داده‌های کلهری، این گویش دارای مجهول غیربنیادی نیست، یعنی کنشگر را در جمله‌ای که دارای ساخت مجهول است وارد نمی‌کند:

æli læra-j hæwerd-en-i qæsæm xward-ø
 الف - علی کسره اضافه - ضمیر سوم شخص مفرد - کسره اضافه - خورد
 ۱۲) برای وند مصدرساز - آورد

علی برای آوردن او، قسم خورد.

læra-j hæwerd-en-i qæsæm xwar-ja-s
 ب - کسره اضافه - ضمیر سوم شخص مفرد - کسره اضافه - خورد
 برای وند مجهول‌ساز - آورد

برای آوردن او قسم خورده شد.

*læra-j hæwerd-en-i twæsot
 ج - کسره اضافه - ضمیر سوم شخص مفرد - وند مصدرساز - آورد توسط

æli qæsæm xwar-ja-s
 علی قسم خورد - وند مجهول‌ساز - خورد

برای آوردن او، توسط علی قسم خورده شد.

براساس مثال (۱۲ج) کلهری در ساخت مجهول خود، حضور کنشگر را مجاز نمی‌شمارد.

۴.۳. مجهول بر اساس ظرفیت فعلی

سومین نوع مجهول، مجهول فعل‌های لازم است. آیا در کلهری فعل‌های لازم مجهول می‌شوند؟ پاسخ مثبت است، زیرا فعل‌های معلوم لازمی وجود دارد که به‌رغم نداشتن مفعول، مجهول می‌شوند:

۱۳) æli læ mɑl mæn-ø

علی در خانه ماند

علی در خانه ماند.

æli læ mɑl mæn-i:ja

علی در خانه ماند - مجهول‌ساز

علی در خانه مانده شد.

۱۴) æli fəɾæ fəkr kərd-ø

علی زیاد فکر کرد

علی زیاد فکر کرد.

fəkr kəɾ-ja

فکر وند مجهول‌ساز - کرد

فکر کرده شد.

۱۵) æli psə hawar kərd-ø

علی استمراری ناله کرد

علی داشت ناله می‌کرد.

læ mɑl hawar kəɾ-ja

در خانه ناله وند مجهول‌ساز - کرد

در خانه، ناله کرده شد.

در مثال‌های فوق، به‌رغم آنکه ماندن، و فعل‌های مرکب ناله‌کردن و فکرکردن لازم‌اند، اما می‌بینیم که در کلهری مجهول می‌شوند.

نوع چهارم مجهول، مجهول فعل‌های سه‌ظرفیتی است. فعل سه‌ظرفیتی دارای یک فاعل و دو مفعول است، که یکی از مفعول‌ها کنش‌پذیر و مفعول دیگر دریافت‌کننده/ بهره‌ور است. در زبان‌های مختلف، تنوعاتی از نظر انتخاب مفعول برای ارتقاء به جایگاه فاعل دستوری دیده می‌شود:

۱۶) amæd kətaw-ægæ da-ø wæ æli

احمد کتاب - معرفه - کتاب - احمد

علی به داد. احمد کتاب را به علی داد.

kətaw-ægæ dər-ja wæ æli

کتاب - معرفه - کتاب - داد - وند مجهول‌ساز - معرفه - کتاب

کتاب به علی داده شد.

*æli dər-ja kətaw-ægæ

علی - معرفه - کتاب - وند مجهول‌ساز - داد - علی

علی کتاب داده شد.

۱۷) æli kətaw-ægæ da-ø ban miz-ægæ.

علی کتاب - معرفه - معرفه - میز - روی گذاشت - معرفه - کتاب - علی

علی کتاب را روی میز گذاشت.

kətaw-ægæ nər-ja ban miz-ægæ

کتاب - معرفه - میز - روی وند مجهول‌ساز - گذاشت - معرفه - کتاب

کتاب روی میز گذاشته شد.

*ban miz-ægæ nər-ja kətaw-ægæ

روی - معرفه - کتاب - وند مجهول‌ساز - گذاشت - معرفه - میز - روی

روی میز کتاب گذاشته شد.

همان‌طور که در مثال‌های (۱۶ج و ۱۷ج) مشاهده می‌کنید، در کلهری، مجهول‌سازی مفعول غیرمستقیم گروه مکانی امکان‌پذیر نمی‌باشد. در مثال (۱۶ب)، مفعول مستقیم (کتاب) به جایگاه فاعل دستوری ارتقاء یافته و فاعل منطقی از جمله حذف شده است و جمله دستوری است. در مثال (۱۶ج)، که مفعول غیرمستقیم (علی) به جایگاه فاعل ارتقاء یافته و مفعول مستقیم در جای خود باقی مانده، جمله غیردستوری است. در مثال

(۱۷) نیز، ارتقاء مفعول مستقیم (کتاب) دستوری و ارتقاء گروه حرف‌اضافه‌ای مکان (روی میز) باعث ایجاد جمله‌ای غیردستوری شده است.
در این گویش، فعل‌های دوظرفیتی هم مجهول می‌شوند، که به تفصیل در معرفی مجهول بنیادی به بررسی آنها پرداختیم، اما صورت‌هایی متعددی هم وجود دارد که، با وجود داشتن مفعول، مجهول نمی‌شود:

keran-ø sif-ægæ æli - الف (۱۸)
پوست کند معرفه - سیب علی

علی سیب را پوست کند.

ker-ja *sif-ægæ - ب
وند مجهول‌ساز - پوست کند معرفه - سیب

سیب پوست کنده شد.

نمونه‌های دیگری از این نوع فعل‌ها، فعل‌های *zain* به معنای «زاییدن» و *meži:n* به معنای «مکیدن» است. انتظار می‌رفت که این فعل‌ها، با توجه به ظرفیت فعلی‌شان، مجهول شوند، اما خلاف این امر را مشاهده کردیم. به نظر می‌رسد ریشه این تفاوت را می‌توان در ویژگی‌های معنایی این فعل‌ها جست‌وجو کرد.
برخی فعل‌های دوظرفیتی هم دو صورت دارند، که یک صورت ریشه کلهری و صورت دیگر ریشه فارسی دارد. مثلاً برای ترسیدن، دو صورت *tersanən* (ریشه فارسی) یا *rəx çî:n* (ریشه کلهری) وجود دارد. ریشه فارسی این فعل‌ها مجهول می‌شود، اما *rəx çî:n* صورت مجهول ندارد:

ters-ja / *rəx çija æli (۱۹)
ترسید / وند مجهول‌ساز - ترسید علی

علی ترسید.

۴. زمان و مطابقه در مجهول کلهری

در برخی زبان‌ها، تغییر زمان دستوری جمله بر مطابقه فعلی مجهول تأثیرگذار است یعنی مطابقه فاعل - فعل در ساخت معلوم متفاوت از این مطابقه در ساخت مجهول

است و فرایندهای صرفی یا نحوی‌ای که روی گروه فعلی عمل می‌کنند به معلوم یا مجهول بودن گروه فعلی مورد نظر حساس می‌باشند. از تنوعاتی که در زبان‌ها دیده می‌شود می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(۱) فعل معلوم با فاعل مطابقه دارد، اما فعل مجهول عدم مطابقه را نشان می‌دهد.
 (۲) هر دو فعل معلوم و مجهول با فاعل مطابقه دارند، اما نشانه مطابقه در آنها متفاوت است.

(۳) مطابقه فعل مجهول با فاعل به‌گونه‌ای است که انگار فعل لازم است. در تمام مثال‌های کلهری فوق، در هر دو جمله معلوم و مجهول، مطابقه بین فاعل و فعل برقرار است. نشانه‌های این مطابقه نیز یکسان است، یعنی همان نشانه‌ای که برای مطابقه فاعل - فعل در معلوم به کار می‌رفت در مجهول نیز استفاده می‌شود.

۱.۴. مطابقه در زمان حال

در زمان حال (ساده و استمراری)، مطابقه فعل‌های ساده و مرکب به یک صورت عمل می‌کند یعنی، در هر دو نوع فعل، شناسه‌های فعلی و نیز وند مجهول‌ساز به عنصر فعلی اضافه می‌شوند:

۲۰) mæləm qæza-gæ x^wo-i
 معلم غذا - معرفه - غذا سوم شخص مفرد - خور
 معلم غذا را می‌خورد.

qæza-gæ x^wər-jə-jə
 سوم شخص مفرد - وند مجهول‌ساز - خور معرفه - غذا
 غذا خورده می‌شود.

۲۱) mæləm pse qæza-gæ x^wo-i
 معلم استمراری غذا - معرفه - غذا سوم شخص مفرد - خور
 معلم دارد غذا را می‌خورد.

pse qæza-gæ x^wər-jə-jə
 سوم شخص مفرد - وند مجهول‌ساز - خور معرفه - غذا استمراری
 غذا دارد خورده می‌شود.

۲۲) mæləm mə dəŋ ke-ε
سوم شخص مفرد - کن دعوت من معلم
معلم من را دعوت می‌کند.

mə dəŋ kər-jæ-m
اول شخص مفرد - وند مجهول‌ساز - کن دعوت من
من دعوت می‌شوم.

۲۳) mæləm mə pse dəŋ ke-ε
سوم شخص مفرد - کن دعوت استمراری من معلم
معلم دارد من را دعوت می‌کند.

mə pse dəŋ kər-jæ-m
اول شخص مفرد - وند مجهول‌ساز - کن دعوت استمراری من
من دارم دعوت می‌شوم.

در مثال‌های (۲۰الف) و (۲۱الف)، صورت معلوم فعل ساده خوردن را در زمان حال ساده و استمراری مشاهده می‌کنیم. در این مثال‌ها، شناسه فعلی، به‌طور معمول، به فعل چسبیده است که، با مقایسه این مثال‌ها با مثال‌های (۲۲الف) و (۲۳الف) که صورت معلوم فعل مرکب دعوت‌کردن است، مشاهده می‌کنیم که، در زمان حال، بین صورت ساده و مرکب فعل معلوم، از نظر اتصال شناسه فعلی، تفاوتی وجود ندارد. در مثال‌های (۲۲ب) و (۲۳ب) که صورت مجهول این جملات است نیز، هم شناسه فعلی و هم وند مجهول‌ساز به عنصر فعلی متصل شده است و تفاوتی بین این دو مشاهده نمی‌شود؛ البته ترتیب این اتصال نیز مهم است: ابتدا وند مجهول‌ساز به فعل متصل می‌شود و سپس شناسه فعلی می‌آید برای آنکه این مطلب را بهتر درک کنیم، صرف این دو فعل در جدول‌های ۱ و ۲ آمده است:

جدول ۱. خوردن = x^warden (صورت حال فعل ساده)

حالت استمراری	حالت ساده	زمان / شخص و جهت
pse x ^w æ-m	x ^w æ-m	اول شخص مفرد معلوم
pse x ^w ər-jæ-m	x ^w ər-jæ-m	مجهول
pse x ^w æ-i:	x ^w æ-i:	دوم شخص مفرد معلوم
pse x ^w ər-je-i:	x ^w ər-je-i:	مجهول
pse x ^w o-i	x ^w o-i	سوم شخص مفرد معلوم
pse x ^w ər-jə-jə	x ^w ər-jə-jə	مجهول
pse x ^w ei-m	x ^w ei-m	اول شخص جمع معلوم
pse x ^w or-jə-j-m	x ^w or-jə-j-m	مجهول
pse x ^w ei-n	x ^w ei-n	دوم شخص جمع معلوم
pse x ^w ər-jə-j-n	x ^w ər-jə-j-n	مجهول
pse x ^w æ-n	x ^w æ-n	سوم شخص جمع معلوم
pse x ^w or-jæ-n	x ^w ər-jæ-n	مجهول

جدول ۲. دعوت کردن = dəŋ kərdən (صورت حال فعل مرکب)

حالت استمراری	حالت ساده	زمان / شخص و جهت
pse dəŋ kæ-m	dəŋ kæ-m	اول شخص مفرد معلوم
pse dəŋ kər-jæ-m	dəŋ kər-jæ-m	مجهول
pse dəŋ ke-i	dəŋ ke-i	دوم شخص مفرد معلوم
pse dəŋ ker-jə-j	dəŋ ker-jə-j	مجهول
pse dəŋ ke-ε	dəŋ ke-ε	سوم شخص مفرد معلوم
pse dəŋ ker-jə-ε	dəŋ ker-jə-ε	مجهول
pse dəŋ kei-m	dəŋ kei-m	اول شخص جمع معلوم
pse dəŋ ker-jə-j-m	dəŋ ker-jə-j-m	مجهول
pse dəŋ kei-n	dəŋ kei-n	دوم شخص جمع معلوم
pse dəŋ ker-jə-j-n	dəŋ ker-jə-j-n	مجهول
pse dəŋ kæ-n	dəŋ kæ-n	سوم شخص جمع معلوم
pse dəŋ ker-jæ-n	dəŋ ker-jæ-n	مجهول

۲.۴. مطابقه در زمان گذشته

در صورت گذشته (ساده، استمراری و نقلی) مجهول، مطابقه فعل‌های ساده و مرکب به صورت متفاوتی عمل می‌کند یعنی، در صورت گذشته این فعل‌ها، نحوه قرار گرفتن شناسه‌های فعلی و وند مجهول‌ساز بر فعل متفاوت است:

۲۴) mæləm qæza-gæ x^wərd-ø
الف - معلم معرفه - غذا خورد

معلم غذا را خورد.

qæza-gæ x^wor-ja
ب - وند مجهول‌ساز - خورد معرفه - غذا

غذا خورده شد.

۲۵) mæləm pse qæza-gæ xwərd-ø
الف - معلم استمراری معرفه - غذا خورد

معلم داشت غذا می‌خورد.

pse qæza-gæ x^wor-ja
ب - وند مجهول‌ساز - خورد معرفه - غذا استمراری

غذا داشت خورده می‌شد.

۲۶) mæləm mə dəŋ kərd-ø
الف - معلم من دعوت کرد

معلم من را دعوت کرد.

mə dəŋ-əm kər-ja
ب - وند مجهول‌ساز - کرد اول شخص مفرد - دعوت من

من دعوت شدم.

۲۷) mæləm mə pse dəŋ kərd-ø
الف - معلم من استمراری دعوت کرد

معلم داشت من را دعوت می‌کرد.

mə pse dəŋ-əm kər-ja
ب - وند مجهول‌ساز - کرد اول شخص مفرد - دعوت استمراری من
من داشتم دعوت می‌شدم.

در صورت معلوم زمان گذشته فعل‌های ساده (مثال‌های ۲۴الف و ۲۵الف) و مرکب (مثال‌های ۲۶الف و ۲۷الف)، شناسه و وند مجهول‌ساز، هردو، به عنصر فعلی می‌چسبند. اما نکته قابل توجه آن است که وقتی فعل مجهول، ساده است (مثال‌های ۲۴ب و ۲۵ب)، مطابقت بر فعل صورت می‌گیرد، اما زمانی که فعل مجهول، مرکب است (مثال‌های ۲۶ب و ۲۷ب)، می‌بینیم که شناسه فعلی و تمام وندهای دیگر به عنصر واژگانی فعل مرکب می‌چسبند و فقط وند مجهول‌ساز بر عنصر فعلی باقی می‌ماند. برای آنکه این مطلب را بهتر درک کنیم، صرف کامل این دو فعل در زمان گذشته در زیر آمده است. همان‌طور که در جدول‌های ۳ و ۴ مشاهده می‌شود، در صورت مجهول فعل ساده، تمام وندها به فعل می‌پیوندند، اما در صورت مجهول فعل مرکب، وندها بر عنصر غیرفعلی و وند مجهول‌ساز به عنصر فعلی می‌پیوندند.

جدول ۳. خوردن = x^warden (صورت گذشته فعل ساده)

زمان / شخص و جهت	گذشته ساده	گذشته استمراری	ماضی نقلی
اول شخص مفرد معلوم	x ^w ard-em	pse x ^w ard-em	x ^w ard-em-æ
مجهول	x ^w or-jə-m	pse x ^w or-jə-m	x ^w ər-ja-m-æ
دوم شخص مفرد معلوم	x ^w ərd-i	pse x ^w ərd-i	x ^w ard-i-æ
مجهول	x ^w or-jə-j	pse x ^w or-jə-j	x ^w or-ja-d-æ
سوم شخص مفرد معلوم	x ^w ərd-ø	pse x ^w ərd-ø	x ^w ard-εæ
مجهول	x ^w or-ja-ø	pse x ^w or-ja-ø	x ^w or-ja-s
اول شخص جمع معلوم	x ^w ard-im	pse x ^w ard-im	x ^w ard-im-æ
مجهول	x ^w or-ja-jm	pse x ^w or-ja-jm	x ^w or-ja-jm-enæ
دوم شخص جمع معلوم	x ^w ərd-in	pse x ^w ərd-in	x ^w ard-in-æ
مجهول	x ^w ər-ja-jn	pse x ^w ər-ja-jn	x ^w ər-ja-jn-æ
سوم شخص جمع معلوم	x ^w ərd-en	pse x ^w ərd-en	x ^w oard-en-æ
مجهول	x ^w ər-ja-n	pse x ^w or-ja-n	x ^w ər-ja-n-æ

جدول ۴: دعوت کردن = *dæŋ kərdən* (صورت گذشته فعل مرکب)

زمان / شخص و جهت	گذشته ساده	گذشته استمراری	ماضی نقلی
اول شخص مفرد معلوم	<i>dæŋ kərd-əm</i>	<i>pse dæŋ kərd-əm</i>	<i>dæŋ kərd-əm-æ</i>
			مجهول
دوم شخص مفرد معلوم	<i>dæŋ kərd-i</i>	<i>pse dæŋ kərd-i</i>	<i>dæŋ kərd-j-e</i>
			مجهول
سوم شخص مفرد معلوم	<i>dæŋ kərd-ø</i>	<i>pse dæŋ kərd-ø</i>	<i>dæŋ kərd-i-ə</i>
			مجهول
اول شخص جمع معلوم	<i>dæŋ kərd-im</i>	<i>pse dæŋ kərd-im</i>	<i>dæŋ kərd-im-en-æ</i>
			مجهول
دوم شخص جمع معلوم	<i>dæŋ kərd-in</i>	<i>pse dæŋ kərd-in</i>	<i>dæŋ kərd-in-æ</i>
			مجهول
سوم شخص جمع معلوم	<i>dæŋ kərd-ən</i>	<i>pse dæŋ kərd-ən</i>	<i>dæŋ kərd-ən-æ</i>
			مجهول

۵. نتیجه‌گیری

در این مقاله، به بررسی ساخت مجهول در کردی کلهری و شناسایی و رده‌بندی انواع مجهول در این گویش پرداخته شد. براساس مطالعاتی که تاکنون در این زمینه به انجام رسیده، تنها وجود مجهول صرفی در کلهری شناسایی شده و به انواع دیگر مجهول اشاره‌ای نشده است. نگارنده، پس از مطالعه و بررسی داده‌های موجود، بر اساس دیدگاه کینان و درایر (۱۹۸۵)، انواع دیگری از مجهول را نیز شناسایی کرد. در کلهری، مجهول بنیادی صرفی و ترکیبی وجود دارد، اما صورت مجهول غیربنیادی در این گویش کاربردی ندارد. همچنین صورت مجهول فعل‌های لازم نیز در این گویش مشاهده شده است. مجهول صرفی با استفاده از پسوند مجهول‌ساز *-ja* و مجهول ترکیبی با استفاده از فعل کمکی بودن ساخته می‌شود.

در انتها، مطابقت فاعل-فعل نیز مورد بررسی قرار گرفت. نکته مورد توجه در این مطابقت آن است که، در فعل‌های ساده، مطابقت بر فعل صورت می‌گیرد. فعل‌های مرکب

نیز، در زمان حال ساده و استمراری، همچنان مطابقه را بر فعل قرار می‌دهند، اما در زمان گذشته ساده، استمراری و نقلی، مطابقه به عنصر غیرفعلی فعل مرکب و فقط وند مجهول‌ساز به صورت فعلی فعل مرکب می‌چسبد.

منابع

- دبیرمقدم، محمد، ۱۳۶۴، «مجهول در زبان فارسی»، *مجله زبانشناسی*، س ۵، ش ۱، ص ۳۱-۴۳ (تجدید چاپ شده در دبیرمقدم، محمد، ۱۳۸۸، *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی (مجموعه مقالات)*، تهران).
- رنجبر چغاکیودی، وحید، ۱۳۸۸، *دستور زبان کردی کرمانشاهی*، کرمانشاه.
- کریمی دوستان، غلامحسین، ۱۳۸۰، *کردی ایلامی: بررسی گویش بدره*، تهران.
- کریمی دوستان، غلامحسین و ویسی، رحمان، ۱۳۸۷، «حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی»، *مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد* س ۴۱، ش ۲، ص ۱۳۷-۱۴۷.

HESTON, W., 1976, *Selected Problems in Fifth to Tenth Century Iranian Syntax*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Pennsylvania.

KEENAN, E. and DRYER, M. S., 1985, "Passive in the World's Languages", *Language Typology and Syntactic Description*, vol. I, ed. T. SHOPEN, Cambridge, pp. 325-361.